

18. Yaschenko A.M. “Events of criminal law : concept, content and essence” [Electronic resource] / A.M. Yaschenko // *Forum prava*. – 2013. – № 3. – P. 775-783. – Access mode : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf.

УДК 343.6.001.36 (477) «17»

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ У XVIII СТОЛІТТІ З ТОЧКИ ЗОРУ ПРАВОВОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

Сотула О.С., к.ю.н., доцент, докторант

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна
sotula64@mail.ru*

Статтю присвячено дослідженню історії розвитку вітчизняного законодавства про злочини проти життя. Визначено основні етапи еволюції цього інституту у XVIII столітті, зокрема, у збірнику законів, що отримав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ».

Ключові слова: історія кримінального права, злочин проти життя, «Права, за якими судиться малоросійський народ».

РАЗВИТИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О ПРЕСТУПЛЕНИЯХ ПРОТИВ ЖИЗНИ В XVIII ВЕКЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПРАВОВОЙ КОМПАРАТИВИСТИКИ

Сотула А.С.

*Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
ул. Дворянская, 2, г. Одесса, Украина
sotula64@mail.ru*

Статья посвящена исследованию истории развития отечественного законодательства о преступлениях против жизни. Определены основные этапы эволюции этого института в XVIII веке, в частности, в собрании законов, которое получило название «Права, по которым судится малороссийский народ».

Ключевые слова: история уголовного права, преступление против жизни, «Права, по которым судится малороссийский народ».

DEVELOPMENT OF DOMESTIC LEGISLATION ON CRIMES AGAINST LIFE IN XVIII CENTURY IN TERMS OF LEGAL COMPARATIVE STUDIES

Sotula O.S.

*Odessa I.I. Mechnikov national university, str. Dvorianska, 2, Odesa, Ukraine
sotula64@mail.ru*

The article deals with the research of the history of development of the national legislation on crimes against life. The main stages in the evolution of this institution in the XVIII century are determined. Release of Ukrainian lands from the rule of Polish nobility and further development of feudalism required profound change in Ukrainian law and its codification considering primarily the interests of the Cossack authority, because it was necessary to combine into a whole regulations of different origin, acting at the Left-Bank Ukraine after its accession to Russia and often contradicting each other: they were Lithuanian Statute, “Kulm Law”, “Sachsenspiegel” etc., and Ukrainian customary law and jurisprudence, the Russian legislation. According to royal decree of 1728, representatives of the Cossacks formed special codification committee, which finished its activity in 1743 elaborating the draft collection of laws known as “Rights to Sue Little Russian People”. According to high legal technology “Rights to Sue Little Russian People” is one of the most valuable monuments of Ukrainian legal culture of the XVIII century. Although the code was not officially in force, fifteen years of work of Ukrainian lawyers had a positive impact on the further development of Ukrainian law. Regarding completeness and clarity of the law and abstract legal definitions, perfect legal terminology, the code was the most perfect among existing statute books of that time. Attention of legislator of Hetmanate was focused on crimes against life and bodily

integrity of person, which were concentrated mainly in Chapters XX and XXI. According to analysis, the causes of codification of laws considering crimes against life in the Ukrainian lands in the early XVIII century can be divided into objective and subjective. The objective ones include intensive development of socio-economic relations in the second half of XVII – first half of XVIII centuries in need of legal regulation, and the subjective – the activity of various legal regulations that had different origins and contradicted each other. There is certainly a need to reconcile them, reduce, rewrite according to new conditions. Significant role in the development of legislation on criminal protection of life played a collection of laws, known as “Rights to Sue Little Russian People”.

Key words: history of criminal law, crime against life, “Rights to Sue Little Russian People”.

Звільнення українських земель від польсько-шляхетського панування, подальший розвиток феодалізму зажадали глибокої зміни українського права, його кодифікації з урахуванням насамперед інтересів козацької старшини, яка домогалася закріпачення своїх залежних селян і рядового козацтва. Царський уряд, даючи згоду на кодифікацію українського права, прагнув наблизити його до норм єдиного загальноросійського законодавства, яке послідовно захищало інтереси панівного класу [1].

Систематичну роботу над кодифікацією українського права започаткував у 1722 році Петро I, а Петро II її продовжив, зобов'язавши об'єднати в єдине ціле правові норми різного походження, що діяли на Лівобережній Україні після її приєднання до Росії та нерідко суперечили одна одній. Це були Литовські Статути, Хелмінське Право, Зерцало Саксонське тощо, а також українське звичаєве право й судова практика, російське законодавство [2].

За царським указом від 28 серпня (9 вересня) 1728 року, відомим під назвою «Рішучі пункти гетьману Данилу Апостолу» [3, с. 623-634], з представників козацької старшини було утворено спеціальну кодифікаційну комісію, яка закінчила роботу в 1743 році виробленням проекту збірника законів, що отримав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ» [4].

Розробкою загальних і спеціальних питань кримінально-правової охорони права людини на життя займалися такі відомі вітчизняні й зарубіжні вчені, як М.І. Бажанов, С.В. Бородін, Н.Г. Вольдимарова, О.С. Капінус, В.В. Сташис, М.І. Хавронюк, М.Д. Шаргородський, Н.М. Ярмиш та інші. Однак, незважаючи на значну кількість наукових робіт, поза увагою науковців залишилася проблема компаративістського дослідження охорони права людини на життя в історії вітчизняного кримінального права.

Завданням публікації є компаративістське дослідження світового досвіду розвитку в законодавстві норм, що забезпечували кримінально-правовий захист життя від злочинних посягань.

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (далі – Кодекс) мали чітку структуру та склалися з 30 глав, які поділялися на 532 артикули та 1607 пунктів. Кодекс містив норми адміністративного, цивільного, торгового, кримінального й процесуального права. Згідно з високою юридичною технікою «Права, за якими судиться малоросійський народ» є однією з найцінніших пам'яток української правової культури XVIII століття. Хоча Кодекс і не набув офіційної чинності, п'ятнадцятирічна праця українських правників мала позитивний вплив на подальший розвиток українського правознавства. За повнотою й чіткістю викладу норм закону та абстрактних правових дефініцій, досконалою юридичною термінологією він був досконалішим від наявних тоді правних книг [2].

Глави XX-XXV Кодексу в цілому присвячувалися кримінальному праву. Лише глава XXII частково містила також процесуальні й адміністративні норми, а глава XXV – процесуальні.

Значна увага законодавця гетьманської України зосереджувалася на злочинах, спрямованих проти життя й тілесної недоторканності людини, які регулювалися переважно в главах XX та XXI [5, с. 28].

Глава XX містила норми «Про гвалти та насилля, про напад, вбивство, побої, каліцтва, рани, розбої з безчестям, про страту та покарання тих, хто вчинив злочин, про плату за голову, за

каліцтво, за травмування суглобів, побої, рани та безчестя шляхти чи воїнського звання та інших людей» [4, с. 565].

Пункт 2 арт.1 передбачав відповідальність за злочинний напад на будинок, клуню або загородний палац чи хутір, що належав особам шляхетського чи військового стану, та за вбивства когось при цьому. Комісія склала норму на підставі двох джерел – Литовського Статуту та німецького права (арт.64 розд. II Зерцала Саксонського; 38 гл. Артикулів права Магдебурзького), відповідно їх скомбінувавши. Так само складено п.5 з тексту Литовського Статуту 1588 року (арт.1 розд.11) та Хелмінського Права (арт.18 кн.5) [6, с. 98].

В п.1 арт.5 вміщено норму про вбивство дітьми батька або матері. За Зерцалом Саксонським (арт.64, розд. II) вбивство батьків каралося найтяжчою карою, також укладачі додали кару, запозичену з римського права, яку потім запозичили й редактори Литовського Статуту 1588 року (арт.7 розд.11), а саме: «Сина живого четвертувати та мертве тіло його на колесо покласти, а голову на палицю вбити, дочку ж живу вкопати в землю по шию та тримати її так у землі, поки помре» [4, с. 571].

В арт.8, 9 було вміщено норми про вбивство, поранення слугою свого господаря, підлеглим – свого начальника, взагалі особою нижчого стану будь-якої поважної особи та вбивство незвичайною зброєю [4, с. 575-577]. Джерелом для цієї норми був Литовський Статут 1588 року (арт.9 розд.11), що у свою чергу містив норму з кодексу Карла V [6, с. 98].

В арт.10, 11 кодифікаційна комісія вмістила норми про умисне, підступне або декількома особами доконане вбивство чи тяжке поранення, причому цитувала одночасно Литовський Статут 1588 року, Артикули права Магдебурзького та арт.137 кодексу Карла V [6, с. 98].

В арт.12 було вміщено норми про вбивство простим чоловіком шляхтича, запозичені з Литовського Статуту [4, с. 579–580].

Для арт.15 кодифікаційна комісія запозичила з Литовського Статуту норми про вбивство та поранення жінки або дитини конем. А для п.4 арт.15 кодифікаційна комісія дослівно запозичила із Зерцала Саксонського (арт.40 розд. II) та Артикулів права Магдебурзького (38 гл.) норму про покарання того, хто посадить малолітню дитину на норовистого коня та тим спричинить її смерть або скалічення [4, с. 584-585].

Артикул 18 «Про отрути» складено на підставі німецьких джерел, зокрема кримінального кодексу Карла V. Основну норму про позбавлення життя людини отрутою (п.1) кодифікаційна комісія запозичила з арт.130 та 137 кодексу Карла V, лише замінила встановлену кодексом кару за отруєння (чоловіка в колесо впести, жінку розпаленими кліщами рвати, а потім втопити): для чоловіка – четвертуванням, а для жінки – закопуванням живцем у землю. У п.3 було вміщено норму про покарання за незакінчений злочин та замах на отруєння, причому кодифікаційна комісія додала правило з практики козацьких судів про застосування умовного засудження [6, с. 99].

В арт.28, 29 та 30 було вміщено норми про вбивство особи під час самооборони або необхідної оборони іншої особи. Основним джерелом для цих правил був Литовський Статут 1588 року, проте дещо запозичено з Артикулів права Магдебурзького (38 гл.) та Хелмінського Права (арт.52-53 кн. 5) [6, с. 100].

Артикул 31 передбачав норму про вбивство злочинця або його співучасника під час нападу на дім власником дому або мешканцями. Основним джерелом знову був Литовський Статут 1588 року, проте для доповнення його кодифікаційна комісія взяла матеріал із Зерцала Саксонського (арт.59 розд. II), Хелмінського Права (арт.94 кн.5). Правила про основні умови самооборони, що були вміщені в п.1 арт.34, кодифікаційна комісія запозичила з Хелмінського Права (арт.52 кн.5) [6, с. 100].

Артикул 35 містив норми, що забороняли двобій та встановлювали покарання за вбивство під час двобою (смертну кару), за поранення (позбавлення волі). Разом із Литовським

Статутом 1588 року кодифікаційна комісія використала Зерцало Саксонське (арт.18, 63 розд. I) та Артикули права Магдебурзького (38 гл.). За аналогією з двобоєм під час допомоги вогнепальної й холодної зброї п.6 арт.35 забороняє бій на кулаках під загрозою тілесного покарання та позбавлення волі. Цим доповненням кодифікаційна комісія зв'язала запозичені норми про двобій із побутовим явищем українського життя [6, с. 100].

В арт.37 та 38 передбачалися норми про погрозу вбивством та про підбурювання до вбивства, які кодифікаційна комісія взяла з Литовського Статуту 1588 року (арт.25 розд. I, арт.17 розд. II) [4, с. 620-624].

Артикул 44 містив норми про невинуватість за заподіяні протиправні вчинки у таких випадках: нерозумних із природи (природних «дурнів»), божевільних, тих, що вчиняють злочин під час випадків хвороби («в гарячці»), малолітніх або старих, що впали в дитинство, запаморочених від пияцтва, за вбивство виродків («уродів, монстрів») та судових посланців, що вбили або поранили злочинця, який загрожував їм смертю або тікав від них. Правила ці кодифікаційна комісія склала на підставі Литовського Статуту 1588 року, Зерцала Саксонського (арт.65 розд. II), Хелмінського Права (арт.38 кн. 5) [6, с. 101].

В арт.45 було надано додаткові правила про непередбачене випадкове вбивство або поранення [4, с. 633-634]. Випадки таких непередбачених вбивств кодифікаційна комісія запозичила з тих самих джерел.

Глава XXI присвячувалася нормам про вбивство, покалічення, поранення й образу честі людей «посполитого звання», тобто нижчого стану, а також нешлюбних дітей і позбавлених честі судовим вироком. Виділяючи ті самі злочини, про які йшла мова в главі XX щодо осіб шляхетського стану, в окрему главу та зменшуючи додаткові покарання, кодифікаційна комісія наслідувала Литовський статут 1588 року, який послідовно проводив через усю систему кримінального права принцип пристосування покарання до соціального стану потерпілого. Норми, вміщені в главі XXI, мали ті самі джерела, що й норми глави XX, лише зазнали деяких змін у санкціях через застосування їх до осіб простого стану [6, с. 102].

В главі XXI привертає увагу лише норма про покарання за вбивство нешлюбної дитини – «бенкгарта», або «виблядка» (арт.5) [4, с. 666], тоді як Литовський Статут встановлював, що за вбивство бенкгарта або зганьбленої особи («ошельмованого») вбивця не карався смертю, лише платив головщину як за простого стану людину. Кодифікаційна комісія під впливом Зерцала Саксонського встановлювала, що і в цих випадках вбивця карався смертю, як за звичайне вбивство, лише головщину платив за зниженою таксою як за особу нижчого стану [4, с. 666]. У цьому виявилась еволюція поглядів членів кодифікаційної комісії в напрямі більшої охорони людського життя незалежно від соціального чи морального стану особи [6, с. 102].

Глава XXX визначала правове становище циган, татар, євреїв та інших «невірних» [4, с. 820-828]. Зокрема, встановлювалося покарання за вбивство, поранення й образу честі як із боку християн щодо «невірних» (арт.4), так і навпаки (арт.5). У цілому спостерігалось суттєве обмеження в правах цих категорій населення держави, яке, однак, розпочалося із часів Литовського Статуту [7].

Таким чином, «Правам, за якими судиться малоросійський народ» були відомі три категорії вбивства: умисне, через необережність (арт.15) і випадкове (арт.45). Умисні вбивства у свою чергу розподілялися на звичайні (арт.3, 4, 10) та кваліфіковані (арт.5-9, 11-12, 21). Як уже зазначалося, «Правам, за якими судиться малоросійський народ» був відомий інститут звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, у випадках заподіяння смерті за необхідної оборони (арт.28-30) та затримання особи, яка вчинила злочин (арт.31). На кваліфікацію такого злочину, як позбавлення життя, впливало відношення суб'єкта злочину до об'єкта: станова належність, родинний і службовий зв'язок. На кваліфікацію тяжкості злочину впливали також спосіб (підступ, таємність, насильство), засоби (небезпечне або

незвичайне знаряддя, отрута) та обставини (вночі, у банді). Обтяжуючими визнаються моменти професійності й рецидиву, наявності злої волі («зі злоби і ярості»). Хоча майже кожне вбивство тягнуло позбавлення життя злочинця, обтяжуючі обставини впливали на суворість смертної кари [7].

Поза кваліфікованими формами смертної кари перебувала також кара, зміст якої не визначався, а вибір способу її виконання здійснював суд; спосіб кари залежав від фантазії ката, якого називали «палачом» або «мистром». Згідно з «Правами, за якими судиться малоросійський народ» ця кара призначалася за винятково тяжкі злочини, наприклад вбивство або зневагу закордонних послів, вбивство возного тощо. Так, судом нерідко призначалося потрійне покарання: смертна кара, інколи поєднана з особливим, надзвичайним катуванням, позбавлення честі та майна. До особливостей смертної кари належали ганьблячі покарання після смерті та символічна смертна кара. Ганьблячі покарання після смерті відбувалися таким чином: четвертування трупа, волочення трупа кіньми, насадження голови на кіл, а тіла – на колесо (за батьковбивство) [5, с. 25-26].

Досить поширеним до кінця XVIII століття в Україні серед зганьблюючих покарань за вбивство було символічне приковування вбивці до тіла вбитої ним жертви чи його труни. Вбивця залишався прикутим до труни іноді протягом кількох днів. Часто він супроводжував свою жертву до церкви, а потім на кладовище [5, с. 26].

Отже, аналіз причин кодифікації законодавства в українських землях на початку XVIII століття щодо злочинів проти життя можна поділяти на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних належать інтенсивний розвиток соціально-економічних відносин у другій половині XVII – першій половині XVIII століття, які потребували правового врегулювання, а до суб'єктивних – чинність різних правових норм, які мали різне походження й суперечили одна одній. Постає потреба їх узгодити, скоротити, переробити відповідно до нових умов. Значну роль у становленні законодавства щодо кримінально-правової охорони життя відіграв збірник законів, що отримав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ». Хоча цей документ і не набув офіційної чинності, напрацювання українських правників мали позитивний вплив на подальший розвиток українського правознавства, у тому числі у сфері забезпечення основних прав людини, найголовнішим серед яких є право на життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Право України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://opravovedenii.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=667.
2. Права, за якими судиться малоросійський народ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
3. Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / О.І. Рігельман. – К. : Либідь, 1994. – 768 с.
4. Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением, из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова 1743 года / под ред. и с прилож. А.Ф. Кистяковского. – К. : Университетская типография И.И. Завадского, 1879. – 844 с.
5. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посібник / І.Я. Терлюк. – Львів : Ліга-Прес, 2007. – 92 с.
6. Яковлів А.І. Український Кодекс 1743 року «Права по которым судился малороссийский народ» / А.І. Яковлів. – Мюнхен : Бльомберг-Ліппе, 1949. – 211 с.

7. Прутян Д.В. «Права за якими судиться малоросійський народ» – пам'ятник права українського народу [Електронний ресурс] / Д.В. Прутян // Науковий часопис Хмельницького інституту регіонального управління та права з питань правознавства, управління та економіки. – 2002. – Спецвипуск № 1. – Режим доступу : <http://univer.km.ua/visnyk/195.pdf>.

REFERENCES

1. “Law of Ukraine” [Electronic source]. – Access mode : http://opravovedenii.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=667.
2. “Laws to Sue Little Russian People” [Electronic source]. – Access mode : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
3. Rihelman O.I. *Litopisna opovid' pro Malu Rosiyu ta ii narod i kozakiv uzahali* [Chronicles' tale of Little Russia and its people and Cossacks in general] / O.I. Rihelman. – Kyiv : Libid', 1994. – 768 p.
4. “Laws to sue Little Russian people by Her Heighness, Sovereign Grand Empress Elizabeth Petrovna, to All-Russia, Her Imperial Majesty's sacred commandment of three books, namely : the Statutes of Lithuania, and the attached Sachsenspiegel, and two attached laws, as well as Order books, translated from the Polish and Latin languages in the Russian dialect into a single volume information in the city of Glukhov, summer from Christmas” / ed. and revised by A.F. Kistyakovskiy. – Kyiv : Universitetskaya tipografiya I.I. Zavadskogo, 1879. – 844 p.
5. Terlyuk I.Ya. *Oglyad isthorii kriminal'nogo prava Ukraine : navchal'niy posibnik* [Review of history of criminal right for Ukraine : train aid] / I.Ya. Terlyuk. – Lviv : League-Press, 2007. – 92 p.
6. Yakovliv A.I. *Ukrainskiy Kodeks 1743 roku «Prava po kotorym sudilsya malorossiyskiy narod»* [Ukrainian Code of 1743 “Laws to sue Little Russian people”] / A.I. Yakovliv. – Munich : Blomberg-Lippe, 1949. – 211 p.
7. Prutian D.V. “Laws to sue Little Russian people” – a monument to the right of the Ukrainian people” [Electronic source] / D.V. Prutian // *Naukoviy chasopis Khmel'nic'kogo institutu regional'nogo upravlinnya ta prava z pitan' pravoznavstva, upravlinnya ta ekonomiki*. – 2002. – Iss. № 1. – Access mode : <http://univer.km.ua/visnyk/195.pdf>.

УДК 343.54

КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Філей Ю.В., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний технічний університет,
вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, Україна
Filey80@mail.ru*

Статтю присвячено дослідженню кримінально-правових санкцій за злочини проти моральності. Зроблено висновок, що альтернативні санкції сприяють індивідуалізації покарання, тому обмеженість у застосуванні одного виду покарання в більшості санкцій за злочини проти моральності є необґрунтованою. У чинному кримінальному законі в деяких випадках відсутня